

e-ISSN 3083-6018

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: економіко-правові проблеми

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Правове регулювання наукового співробітництва в Європейському Союзі: основні напрямки до наукової інтеграції

Федір І. Василенко ¹ *

¹ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна).
Аспірант юридичного факультету.

* Автор-кореспондент, e-mail: f_vasilenko@ukr.net

СТАТТЯ	АНОТАЦІЯ
Дослідницька DOI: 10.70651/3083-6018/2025.5.12 Авторське право © 2025 автора Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0). 	У статті досліджено правові механізми регулювання наукового співробітництва в Європейському Союзі та визначено основні напрямки наукової інтеграції. Проаналізовано нормативно-правову базу наукового співробітництва в ЄС, включаючи установчі договори, регламенти, директиви та міжнародні угоди. Охарактеризовано основні напрямки наукової інтеграції в рамках ЄС, зокрема формування Європейського дослідницького простору, розвиток рамкових програм ЄС з досліджень та інновацій, а також розвиток дослідницьких інфраструктур. Визначено ключові правові інструменти забезпечення наукової інтеграції, серед яких ERIC, Joint Programming Initiatives, угоди про науково-технічне співробітництво з третіми країнами, Open Science та European Partnerships. Окрему увагу приділено правовим аспектам захисту інтелектуальної власності в процесі наукового співробітництва, а також перспективам розвитку правового регулювання наукового співробітництва України та ЄС. Обґрунтовано, що інтеграція України до Європейського дослідницького простору є перспективним напрямком розвитку наукового співробітництва з ЄС, що вимагає гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами у науковій сфері. Аргументовано необхідність системного підходу до імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині науково-технічного співробітництва, що зумовлює потребу в розробці комплексної стратегії адаптації національного законодавства до вимог acquis ЄС у науковій сфері. Встановлено, що ефективність інтеграції України до Європейського дослідницького простору значною мірою залежить від інституційної спроможності національних суб'єктів наукової діяльності та якості нормативно-правової бази, яка має забезпечувати не лише формальну відповідність європейським стандартам, але й створювати дієві механізми для практичного впровадження передового досвіду ЄС у сфері наукової діяльності. Доведено, що правове регулювання наукового співробітництва в ЄС є динамічною системою, що постійно розвивається та адаптується до нових викликів, що має враховуватися при розробці стратегії інтеграції України до європейського наукового простору.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

наукове співробітництво, Європейський Союз, наукова інтеграція, Європейський дослідницький простір, Horizon Europe, дослідницька інфраструктура, правове регулювання, захист інтелектуальної власності.

e-ISSN 3083-6018

SOCIAL DEVELOPMENT: Economic and Legal Issues

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Legal Regulation of Scientific Cooperation in the European Union: Main Directions Towards Scientific Integration

Fedir Vasylenko ¹ *

¹ Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (in Ukraine). Postgraduate Student at the Faculty of Law.

* Corresponding Author, e-mail: f_vasilenko@ukr.net

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3083-6018/2025.5.12](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.5.12)

Copyright © 2025
by author

This is an open
access journal and
all published
articles are licensed
under a Creative
Commons
Attribution –
NonCommercial 4.0
International
(CC BY-NC 4.0)

The article explores the legal mechanisms regulating scientific cooperation in the European Union and identifies the main directions of scientific integration. The legal framework for scientific cooperation in the EU is analyzed, including founding treaties, regulations, directives, and international agreements. The main directions of scientific integration within the EU are characterized, including the formation of the European Research Area, the development of EU framework programs for research and innovation, and the development of research infrastructures. Key legal instruments for ensuring scientific integration are identified, including ERIC, Joint Programming Initiatives, agreements on scientific and technical cooperation with third countries, Open Science, and European Partnerships. Special attention is paid to the legal aspects of intellectual property protection in the process of scientific cooperation, as well as the prospects for developing legal regulation of scientific cooperation between Ukraine and the EU. It is substantiated that Ukraine's integration into the European Research Area is a promising direction for developing scientific cooperation with the EU, which requires harmonization of national legislation with European standards in the scientific field. The necessity of a systematic approach to implementing the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU in terms of scientific and technical cooperation is argued, which necessitates the development of a comprehensive strategy for adapting national legislation to the requirements of the EU acquis in the scientific field. It has been established that the effectiveness of Ukraine's integration into the European Research Area largely depends on the institutional capacity of national subjects of scientific activity and the quality of the regulatory framework, which should provide not only formal compliance with European standards but also create effective mechanisms for the practical implementation of EU best practices in the field of scientific activity. It is proven that the legal regulation of scientific cooperation in the EU is a dynamic system that is constantly evolving and adapting to new challenges, which should be taken into account when developing a strategy for Ukraine's integration into the European scientific space.

KEYWORDS

scientific cooperation, European Union, scientific integration, European Research Area, Horizon Europe, research infrastructure, legal regulation, intellectual property protection.

1. Вступ

Динамічний розвиток сучасного наукового простору зумовлює потребу в ефективному правовому регулюванні механізмів співробітництва держав у науково-дослідницькій сфері. Особливо актуальною ця проблематика виявляється в контексті європейської інтеграції, де формування єдиного наукового простору стало одним із визначальних напрямків політико-правового розвитку Європейського Союзу (далі – ЄС). За влучним висловлюванням А.П. Гетьмана та співавторів, «наукові дослідження двадцять першого століття вимагають надійної інфраструктури, а також безперебійної взаємодії між набутими академічними знаннями та інноваційними технічними послугами, створеними завдяки цифровим технологіям» [3, с. 9].

Актуальність дослідження правових засад наукової інтеграції у рамках ЄС посилюється євроінтеграційними амбіціями України, що вимагають ґрунтовного аналізу правових інструментів, за допомогою яких здійснюється регулювання наукового співробітництва держав-членів ЄС. Зокрема, В.Ю. Кузьма слушно зауважує, що «активізація співробітництва між РЄ та ЄС становить значний інтерес для України, яка одним з ключових векторів свого розвитку визначила входження до європейського правового простору» [11, с. 1].

Проблематика правового регулювання наукового співробітництва в ЄС має комплексний характер і вимагає міждисциплінарного підходу до її дослідження. Йдеться, зокрема, про те, що належне розуміння її сутності неможливе без урахування правових, економічних, політичних та соціокультурних аспектів європейської інтеграції (яка, слід зазначити, сама по собі є надзвичайно багатовимірним явищем).

Мета статті полягає в системному аналізі правових механізмів регулювання наукового співробітництва в ЄС та визначенні основних напрямків розвитку наукової інтеграції в рамках реалізації політики ЄС. Актуальність її досягнення посилюється в контексті євроінтеграційних прагнень України, що, безумовно, вимагає докладного вивчення досвіду правової регламентації відповідних процесів на рівні ЄС з метою подальшої гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами у науковій сфері.

2. Огляд літературних джерел

Проблематика правового регулювання наукового співробітництва в ЄС є предметом численних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значним внеском у розробку цієї тематики стала монографія "Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури" [1], підготовлена колективом авторів під керівництвом А.П. Гетьмана, де проаналізовано сучасні правові механізми формування науково-дослідницької інфраструктури з урахуванням європейського досвіду та перспектив його імплементації в Україні.

Організаційно-правові аспекти розвитку політики ЄС у сфері наукової діяльності ґрунтовно досліджено А.О. Сільною [13], яка простежила еволюцію договірно-правової бази науково-технічного співробітництва в ЄС та визначила основні форми його реалізації. Як влучно зазначає дослідниця, «потреба інтеграції України в єдиний європейський науковий простір зумовлює необхідність пошуку державою оптимальних шляхів та механізмів співпраці з Європейським Союзом у сфері науки та інноваційних технологій» [13, с. 167].

Особливу цінність для розуміння правових основ європейської інтеграції та її впливу на державно-правовий розвиток України мають наукові праці І.В. Яковюка, який розкриває, зокрема, специфіку організації й функціонування інституційного механізму ЄС та особливості реалізації внутрішніх функцій держави в умовах її членства в ЄС [19]. Аналізуючи складні питання еволюції наднаціонального характеру інтеграційного об'єднання, науковець вказує на те, що «зі створенням Європейських співтовариств представники різних соціальних наук, передусім юристи, політологи, соціологи, економісти, займаються розробкою широкого кола проблем, пов'язаних із з'ясуванням юридичної природи Європейського Союзу та визначенням впливу його інституцій на державно-правовий розвиток європейських держав» [19, с. 4].

Вагомий внесок у дослідження міжнародно-правових аспектів співробітництва Ради Європи з ЄС зробила В.Ю. Кузьма, яка слушно зауважує, що «ММО традиційного типу та інтеграційним об'єднанням *sui generis* ще не стали об'єктом спеціального вивчення в сучасній науці міжнародного права та потребують окремого дослідження» [11, с. 2]. Окрім того,

надзвичайно важливим для нашого дослідження є аналіз правової природи т.зв. «спільних програм» як особливої форми міжнародно-правового співробітництва між РЕ та ЄС [11, с. 3].

Варто також відзначити роботи К.В. Смирнової, яка, досліджуючи правовий порядок конкуренції в ЄС [14], звертає увагу на необхідність гармонізації конкурентного законодавства України з правом ЄС у контексті підписання Угоди про асоціацію [17]. Дослідниця слушно зауважує, що «в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС передбачено приведення українського законодавства про захист конкуренції у відповідність з правом Євросоюзу, який виступає своєрідним стандартом» [14, с. 99].

Базовими нормативно-правовими актами, що регулюють наукове співробітництво з ЄС, є Угода про асоціацію між Україною та ЄС [17], Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [18], Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку національної системи дослідницьких інфраструктур до 2026 року» [10], Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво [15] та Угода про відновлення Угоди між Україною та ЄС про наукове і технологічне співробітництво [16].

Серед найважливіших документів ЄС у сфері наукового співробітництва слід відзначити Council conclusions on research infrastructures [1], Horizon Europe Regulation (EU) 2021/695 [4], Council Regulation (EU) 2021/2085 establishing the Joint Undertakings under Horizon Europe [3], European Research Area Policy Agenda 2022-2024 [5], A new ERA for Research and Innovation [2], ESFRI Roadmap 2021: Strategy Report on Research Infrastructures [8], ERIC Practical Guidelines: Legal framework for a European Research Infrastructure Consortium [7].

Окрім того, вагоме значення для нашого дослідження має «Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA)» [12], а також European Innovation Scoreboard 2023 [6], які дозволяють оцінити поточний стан інтеграції України до Європейського дослідницького простору та визначити перспективні напрямки її подальшого розвитку.

3. Постановка завдання

У межах цього дослідження поставлено такі конкретні завдання:

1. Дослідити нормативно-правову базу регулювання наукового співробітництва в ЄС.
2. Проаналізувати правові механізми формування та функціонування Європейського дослідницького простору (ERA).
3. Охарактеризувати систему правового регулювання рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій Horizon Europe.
4. Виявити основні напрямки та форми правового регулювання наукової інтеграції в ЄС.
5. Визначити перспективні шляхи адаптації українського законодавства до правових стандартів ЄС у сфері наукового співробітництва.

Реалізація зазначених завдань вимагає комплексного підходу до дослідження, що передбачає не лише аналіз нормативно-правових актів ЄС та України, але й ґрунтовне вивчення наукових праць із цієї проблематики, а також практики застосування відповідних правових механізмів у процесі європейської інтеграції.

4. Методи та матеріали

Методологічну основу дослідження складає комплекс взаємопов'язаних методів наукового пізнання, використання яких зумовлене особливостями об'єкта і предмета дослідження. Зокрема, загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) дозволили систематизувати та класифікувати різні аспекти правового регулювання наукового співробітництва в ЄС.

Формально-юридичний метод застосовано для аналізу змісту правових норм, що регулюють наукове співробітництво в ЄС (при цьому особливу увагу приділено аналізу установчих договорів ЄС, регламентів та директив ЄС у сфері наукового співробітництва, а також національного законодавства України, що регулює відповідні правовідносини). Порівняльно-правовий метод використано для виявлення спільних та відмінних рис у правовому регулюванні наукового співробітництва в різних державах-членах ЄС та Україні.

Системно-структурний метод дозволив розглянути правове регулювання наукового

співробітництва в ЄС як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, визначити їх функціональні зв'язки та взаємозалежності. Історико-правовий метод застосовано для простеження еволюції правового регулювання наукового співробітництва в ЄС (зокрема, для аналізу розвитку Європейського дослідницького простору та правових механізмів наукової інтеграції).

Методи тлумачення правових норм використано для з'ясування змісту конкретних положень установчих договорів ЄС, регламентів та директив ЄС, а також міжнародних угод між Україною та ЄС у сфері наукового співробітництва. Прогностичний метод застосовано для визначення перспективних напрямків розвитку правового регулювання наукового співробітництва в ЄС та гармонізації законодавства України з правом ЄС у цій сфері.

Емпіричну базу дослідження складають установчі договори ЄС, регламенти та директиви ЄС, що регулюють наукове співробітництво, міжнародні угоди між Україною та ЄС у сфері наукового співробітництва, національне законодавство України у відповідній сфері. Особливу увагу приділено аналізу практики застосування відповідних правових механізмів, зокрема, у рамках реалізації програми Horizon Europe.

5. Результати та обговорення

5.1. Нормативно-правові основи регулювання наукового співробітництва в ЄС

Правову основу наукового співробітництва в ЄС становлять передусім установчі договори. Зокрема, Договір про функціонування ЄС визначає загальні засади політики ЄС у сфері досліджень та інновацій, передбачаючи створення Європейського дослідницького простору (European Research Area, ERA), у межах якого «забезпечується вільний рух дослідників, наукових знань та технологій». При цьому слід зазначити, що з моменту підписання Лісабонського договору (2007 р.) науково-дослідна політика ЄС набула статусу спільної компетенції ЄС та держав-членів, що, безумовно, сприяло зміцненню правових засад наукової інтеграції.

З іншого боку, надзвичайно важливими для формування правової бази наукового співробітництва в ЄС є регламенти та директиви, що визначають конкретні механізми реалізації наукової політики. Зокрема, Regulation (EU) 2021/695 встановлює правила участі та поширення результатів у межах програми Horizon Europe. Цей регламент, що є розвитком попередніх рамкових програм ЄС з наукових досліджень та інновацій, суттєво розширює можливості для міжнародного наукового співробітництва, спрощуючи процедури участі в дослідницьких проєктах та забезпечуючи ефективний захист прав інтелектуальної власності.

А.О. Сільнова слушно зауважує, що «протягом багатьох років ЄС координує свою політику в науково-технічній сфері завдяки застосуванню різноманітних механізмів взаємодії, зокрема розробці загальних науково-технічних програм» [13, с. 168]. При цьому саме рамкові програми ЄС виступають основним інструментом фінансування наукових досліджень та інновацій на рівні ЄС.

Особливу роль у системі правового регулювання наукового співробітництва в ЄС відіграє ERIC (European Research Infrastructure Consortium) – спеціальний правовий інструмент, запроваджений Regulation (EC) No 723/2009, який дозволяє створювати та управляти європейськими дослідницькими інфраструктурами на наднаціональному рівні. ERIC надає дослідницьким інфраструктурам правосуб'єктність, що визнається в усіх державах-членах ЄС, а також пільговий податковий режим, що значно спрощує міжнародне наукове співробітництво.

Вкрай важливо зазначити, що правова база наукового співробітництва між Україною та ЄС формується на основі міжнародних угод. Зокрема, Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає співробітництво у сфері науки й технологій з метою сприяння розвитку наукового потенціалу України та її участі в дослідницьких програмах ЄС. Окрім того, Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво, відновлена у 2021 році [8], створює правові передумови для активної участі України в Європейському дослідницькому просторі.

Аналізуючи правові основи наукового співробітництва в ЄС, не можна оминати увагою стратегічні документи, які, хоча й не мають юридично обов'язкової сили, але визначають основні напрямки розвитку наукової політики ЄС. Зокрема, European Research Area Policy Agenda

2022-2024 [14] встановлює пріоритети розвитку ERA, а ESFRI Roadmap 2021 визначає стратегічні напрямки розвитку дослідницьких інфраструктур у Європі.

5.2. Основні напрямки наукової інтеграції в рамках правового регулювання ЄС

Аналіз правової бази наукового співробітництва в ЄС дозволяє виділити кілька ключових напрямків наукової інтеграції, що сформувалися в процесі розвитку європейської інтеграції.

По-перше, це формування Європейського дослідницького простору (ERA), що передбачає створення єдиного ринку досліджень, у межах якого забезпечується вільний рух дослідників, знань та технологій. Як зазначає І.В. Яковюк, «перехід до інноваційної за своєю суттю «економіки знань» мав статися завдяки проведенню відповідної політики у сфері науки, яка відповідала б потребам інформаційного суспільства, прискоренню структурних реформ та створенню єдиного внутрішнього ринку Євросоюзу» [19, с. 123-124].

Правова концепція ERA, вперше запропонована у 2000 році, набула свого розвитку у Лісабонському договорі та подальших стратегічних документах ЄС. Зокрема, у 2020 році Європейська Комісія представила нове бачення ERA (A new ERA for Research and Innovation), спрямоване на посилення координації між національними дослідницькими політиками, забезпечення мобільності дослідників та розвиток дослідницької інфраструктури.

По-друге, це розвиток рамкових програм ЄС з досліджень та інновацій, які виступають основним інструментом фінансування наукових досліджень на рівні ЄС. Програма Horizon Europe (2021-2027), затверджена Regulation (EU) 2021/695, є дев'ятою рамковою програмою ЄС з бюджетом понад 95,5 млрд євро та передбачає фінансування інноваційних досліджень у різних галузях науки (від фундаментальних досліджень до прикладних розробок).

«Програма Горизонт Європа (2021-2027), – аргументовано зазначають А.П. Гетьман зі співавторами, – є найбільшою програмою Європейського Союзу з фінансування науки та інновацій із загальним бюджетом понад 95,5 мільярдів євро. Програма «Горизонт Європа» є продовженням восьмої рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» [9, с. 182].

Третім важливим напрямком наукової інтеграції в рамках ЄС є розвиток дослідницьких інфраструктур, що передбачає створення та підтримку великих дослідницьких об'єктів, обладнання та баз даних, необхідних для проведення досліджень на високому рівні. Особливу роль у цьому процесі відіграє ESFRI (European Strategy Forum on Research Infrastructures), який розробляє стратегічні документи щодо розвитку дослідницьких інфраструктур у Європі [16].

Аналіз системи правового регулювання наукового співробітництва в ЄС дозволяє поставити слушне питання про вплив міжнародних організацій на формування національної наукової політики. У цьому контексті В.Ю. Кузьма справедливо зауважує, що «приєднання ЄС як ММО sui generis до багатостороннього міжнародного договору, яким є ЄКПЛ, на особливих умовах шляхом укладання угоди про приєднання «особливого виду» є унікальним випадком у міжнародному праві та в перспективі може отримати закріплення в праві міжнародних організацій та практиці правовідносин між ММО» [11, с. 4]. Аналогічні процеси спостерігаються і у сфері наукового співробітництва, де участь ЄС у міжнародних угодах створює нові форми правового регулювання.

5.3. Правові інструменти забезпечення наукової інтеграції в ЄС

Аналіз правової бази наукового співробітництва в ЄС дозволяє виділити низку специфічних правових інструментів, що забезпечують наукову інтеграцію. Серед них особливе місце посідають:

1. ERIC (European Research Infrastructure Consortium) – спеціальна юридична форма, запроваджена Regulation (EC) No 723/2009, що дозволяє створювати та управляти загальноєвропейськими дослідницькими інфраструктурами. ERIC користується привілеями та імунітетами міжнародних організацій, що значно спрощує міжнародне наукове співробітництво.

2. Joint Programming Initiatives (JPI) – механізм, що дозволяє державам-членам ЄС координувати свої національні дослідницькі програми для більш ефективного вирішення спільних соціальних викликів. Правовою основою JPI є рекомендації Європейської Комісії, що мають рекомендаційний характер, але на практиці ефективно впливають на формування національних дослідницьких політик.

3. Угоди про науково-технічне співробітництво з третіми країнами – важливий правовий інструмент, що дозволяє поширювати європейські стандарти наукової діяльності за межі ЄС. Зокрема, Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво, відновлена у 2021 році, створює правові передумови для активної участі України в Європейському дослідницькому просторі.

4. Open Science – концепція, що передбачає забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій та даних. Правове регулювання відкритого доступу на рівні ЄС здійснюється через рекомендації Європейської Комісії та умови грантових угод у рамках Horizon Europe. У такий спосіб наукова спільнота отримує можливість повноцінного обміну знаннями без транскордонних обмежень.

5. European Partnerships – нова форма співробітництва між ЄС, приватним сектором, фондами та іншими стейкхолдерами, запроваджена в рамках Horizon Europe. Правовою основою європейських партнерств є Council Regulation (EU) 2021/2085, що встановлює загальні правила їх функціонування.

Спробуємо узагальнити поняття про ключові правові інструменти забезпечення наукової інтеграції в ЄС (табл. 1).

Таблиця 1. Ключові правові інструменти забезпечення наукової інтеграції в ЄС

Правовий інструмент	Нормативна база	Сфера застосування	Особливості для третіх країн
European Research Infrastructure Consortium (ERIC)	Regulation (EC) No 723/2009	Створення та управління загальноєвропейськими дослідницькими інфраструктурами	Можливість участі третіх країн як спостерігачів; спеціальний правовий статус
Horizon Europe	Regulation (EU) 2021/695	Фінансування наукових досліджень та інновацій на рівні ЄС	Диференційований підхід до асоційованих країн та інших третіх країн; спрощений доступ до результатів досліджень
European Partnerships	Council Regulation (EU) 2021/2085	Співробітництво між ЄС, приватним сектором, фондами та іншими стейкхолдерами	Участь на основі угод про асоціацію та угод про науково-технічне співробітництво
Joint Programming Initiatives (JPI)	Рекомендації Європейської Комісії	Координація національних дослідницьких програм	Обмежені можливості для країн, що не є членами ЄС
Open Science	Рекомендації Європейської Комісії, умови грантових угод	Забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій та даних	Вільний доступ до результатів досліджень для всіх країн при дотриманні принципу взаємності
Угоди про науково-технічне співробітництво	Двосторонні міжнародні угоди	Створення правових умов для наукового співробітництва з третіми країнами	Основний механізм інтеграції третіх країн до європейського наукового простору

Джерело: складено автором на основі аналізу джерел [11-17]

Аналізуючи правові інструменти забезпечення наукової інтеграції в ЄС, варто звернути увагу на специфіку їх застосування в контексті співробітництва ЄС з третіми країнами. В.Ю. Кузьма, досліджуючи міжнародно-правові аспекти співробітництва Ради Європи з ЄС, слушно зауважує, що «однією з відправних точок під час пошуку оптимальної моделі організації влади в процесі європейської інтеграції є концепція "федеративної імперії", яка характеризувала напрям державно-правового розвитку Германії, Австро-Угорщини і Британії наприкінці XIX – на початку XX ст. і являє собою модель їх внутрішньої інтеграції» [11, с. 10]. Це спостереження може бути поширене й на сферу наукового співробітництва, де ЄС виступає в ролі центру, який поширює свої стандарти на треті країни, зокрема на Україну.

5.4. Правові аспекти захисту інтелектуальної власності в процесі наукового співробітництва

Особливу роль у правовому регулюванні наукового співробітництва в ЄС відіграють механізми захисту прав інтелектуальної власності. Як слушно зауважує К.В. Смирнова, «нормативна база ЄС (acquis ЄС) у сфері охорони прав інтелектуальної власності передбачає всебічний захист прав особи на об'єкти інтелектуальної власності: твори літератури і мистецтва, комп'ютерні програми і бази даних, винаходи і корисні моделі, промислові зразки та ін.».

У контексті наукового співробітництва особливої актуальності набуває питання розподілу прав інтелектуальної власності на результати досліджень, що проводяться в рамках міжнародних наукових проєктів. Regulation (EU) 2021/695, що встановлює правила участі та поширення результатів у межах програми Horizon Europe, передбачає, що результати досліджень належать учасникам проєкту, які їх створили, але при цьому встановлює вимоги щодо забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій та, за певних умов, до дослідницьких даних.

Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво також містить положення щодо захисту прав інтелектуальної власності. Зокрема, стаття 9 Угоди передбачає, що «розповсюдження та використання інформації, розпорядження, розподіл та використання прав інтелектуальної власності, набутих у результаті спільних досліджень у рамках цієї Угоди, визначається згідно з положеннями, що сформульовані в додатку N 2 до цієї Угоди».

У рамках аналізу правових аспектів захисту інтелектуальної власності в процесі наукового співробітництва варто звернути увагу на проблеми, пов'язані з гармонізацією законодавства України з правом ЄС у цій сфері. Як зазначає К.В. Смирнова, «в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС передбачено приведення українського законодавства у відповідність з правом Євросоюзу, який виступає своєрідним стандартом» [14, с. 99]. Це повною мірою стосується й сфери захисту прав інтелектуальної власності.

5.5. Перспективи розвитку правового регулювання наукового співробітництва України та ЄС

Проаналізувавши правові основи наукового співробітництва в ЄС та механізми наукової інтеграції, можна визначити перспективні напрямки розвитку правового регулювання наукового співробітництва України та ЄС.

По-перше, це імплементація положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері науки і технологій. Відповідно до глави 9 розділу V Угоди, «сторони розвивають та посилюють наукове та технологічне співробітництво з метою як наукового розвитку як такого, так і зміцнення свого наукового потенціалу для вирішення національних та глобальних викликів». Реалізація цих положень вимагає внесення змін до національного законодавства України, зокрема, щодо підтримки наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності.

По-друге, це інтеграція України до Європейського дослідницького простору (ERA), що передбачає гармонізацію національної дослідницької політики з європейськими стандартами. Варто зазначити, що у 2021 році Міністерством освіти і науки України було затверджено «Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA)», яка визначає пріоритетні напрямки та заходи щодо інтеграції України до ERA. Ця дорожня карта, безумовно, є важливим кроком у розвитку правового регулювання наукового співробітництва України та ЄС.

Утім, як справедливо зауважує А. П. Гетьман, «необхідність адаптації вітчизняної нормативно-правової, концептуальної та стратегічної регламентації функціонування дослідницьких інфраструктур до сучасних умов воєнного стану та стандартів ЄС» залишається актуальною [9, с. 30]. Зокрема, потребують урегулювання питання, пов'язані з механізмами фінансування науково-дослідної діяльності, розвитком дослідницьких інфраструктур та забезпеченням мобільності науковців.

По-третє, це активізація участі України в програмі Horizon Europe, що передбачає не лише залучення українських науковців до європейських дослідницьких проєктів, але й розвиток відповідного правового забезпечення на національному рівні. Зокрема, п. 4 ст. 376 Угоди про асоціацію передбачає, що «Україна вживає необхідних заходів, спрямованих на поступове

набуття відповідності з технічними регламентами ЄС та системами стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду ЄС та зобов'язується дотримуватися принципів та практик, викладених у відповідних рішеннях та регламентах ЄС». Ця вимога, безперечно, стосується й сфери науково-технічної діяльності.

Розглядаючи перспективи розвитку правового регулювання наукового співробітництва України та ЄС, неможливо оминати увагою Концепцію розвитку національної системи дослідницьких інфраструктур до 2026 року, затверджену розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 р. Ця Концепція, розроблена з урахуванням європейського досвіду, передбачає створення системи дослідницьких інфраструктур європейського рівня, що, безперечно, сприятиме посиленню наукової інтеграції України та ЄС.

Одним із найбільш важливих та, водночас, суперечливих аспектів правового регулювання наукового співробітництва України та ЄС є питання захисту прав інтелектуальної власності. Угода про асоціацію містить докладний перелік зобов'язань України щодо забезпечення належного рівня захисту прав інтелектуальної власності (глава 9 розділу IV), однак їх імплементація вимагає суттєвих змін у національному законодавстві. Як слушно зауважує І.В. Яковюк, «успішна реалізація комплексу реформ, спрямованих на забезпечення інтеграції України до ЄС, потребує наукового супроводження не лише нормотворчої, але й інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності» [19].

І насамкінець, варто згадати про розвиток т. зв. «спільних програм» як особливої форми міжнародно-правового співробітництва між ЄС та третіми країнами, зокрема Україною. Ця форма співробітництва, що, як зазначає В.Ю. Кузьма, «здійснюється за допомогою цілого комплексу організаційно-правових заходів та інструментів, спрямованих на здійснення демократичних перетворень у сфері захисту прав людини, верховенства права та інших сферах за спільної участі обох регіональних організацій і держави їх проведення», цілком може бути поширена й на сферу наукового співробітництва [11].

6. Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити низку теоретичних та практичних висновків щодо правового регулювання наукового співробітництва в ЄС та основних напрямків наукової інтеграції.

По-перше, правове регулювання наукового співробітництва в ЄС має комплексний характер і включає широкий спектр правових інструментів – від установчих договорів, що визначають загальні засади політики ЄС у сфері досліджень та інновацій, до регламентів та директив, що встановлюють конкретні механізми реалізації цієї політики.

По-друге, формування Європейського дослідницького простору (ERA) є ключовим напрямком наукової інтеграції в рамках ЄС. Правова концепція ERA, розвинена в Лісабонському договорі та подальших стратегічних документах ЄС, спрямована на координацію національних дослідницьких політик, забезпечення мобільності дослідників та розвиток дослідницької інфраструктури.

По-третє, рамкові програми ЄС з досліджень та інновацій виступають основним інструментом фінансування наукових досліджень на рівні ЄС. Програма Horizon Europe (2021-2027), затверджена Regulation (EU) 2021/695, з бюджетом понад 95,5 млрд євро, створює потужний правовий та фінансовий механізм для реалізації наукової політики ЄС.

По-четверте, розвиток дослідницьких інфраструктур є важливим напрямком наукової інтеграції в рамках ЄС. Особливу роль у розвитку дослідницьких інфраструктур відіграє ESFRI (European Strategy Forum on Research Infrastructures), який розробляє стратегічні документи щодо розвитку дослідницьких інфраструктур у Європі.

По-п'яте, правове регулювання наукового співробітництва ЄС з третіми країнами, зокрема з Україною, здійснюється на основі міжнародних угод. Зокрема, Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає співробітництво у сфері науки і технологій з метою сприяння розвитку наукового потенціалу України та її участі в дослідницьких програмах ЄС. Важливу роль у цьому процесі відіграє також Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво, відновлена у 2021 році.

По-шосте, інтеграція України до Європейського дослідницького простору (ERA) є перспективним напрямком розвитку наукового співробітництва з ЄС. Цей процес відображає всю складність та суперечливість сучасного міжнародного співробітництва», однак при цьому створює унікальні можливості для розвитку української науки та інновацій.

І нарешті, правове регулювання наукового співробітництва в ЄС є динамічною системою, що постійно розвивається та адаптується до нових викликів. Цей розвиток, безумовно, має враховуватися при розробці стратегії інтеграції України до європейського наукового простору.

Таким чином, дослідження правових механізмів регулювання наукового співробітництва в ЄС та визначення основних напрямків розвитку наукової інтеграції має не лише теоретичне, але й вагомим практичне значення для України в контексті її євроінтеграційних прагнень. Йдеться, зокрема, про можливість використання європейського досвіду для вдосконалення національного законодавства у сфері наукової діяльності, а також про створення правових передумов для активної участі українських науковців у європейських дослідницьких проектах.

Перспективними напрямками подальших досліджень у цій сфері можуть бути аналіз практики застосування правових механізмів наукової інтеграції, дослідження впливу наукового співробітництва з ЄС на розвиток національної науки, а також розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання наукової діяльності в Україні з урахуванням європейських стандартів.

References

1. Council of the European Union. (2022). Council conclusions on research infrastructures (No. 15296/22). <https://www.consilium.europa.eu/media/60682/st15296-en22.pdf>
2. European Commission. (2020). *A new ERA for Research and Innovation*. COM (2020) 628 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:628:FIN>
3. European Commission. (2021). Council Regulation (EU) 2021/2085 establishing the Joint Undertakings under Horizon Europe. Official Journal of the European Union, L 427, 17-119. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R2085>
4. European Commission. (2021). Horizon Europe Regulation (EU) 2021/695. *Official Journal of the European Union*, L 170, 1-68. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R0695>
5. European Commission. (2022). *European Research Area Policy Agenda 2022-2024*. <https://european-research-area.ec.europa.eu/policy-agenda-2022-2024>
6. European Commission. (2023). *European Innovation Scoreboard 2023*. Publications Office of the European Union. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/european-innovation-scoreboard-2023_en
7. European Research Infrastructure Consortium. (2023). *ERIC Practical Guidelines: Legal framework for a European Research Infrastructure Consortium*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6647f05-874e-4cdd-af70-22ade4759930/language-en>
8. European Strategy Forum on Research Infrastructures. (2021). *ESFRI Roadmap 2021: Strategy Report on Research Infrastructures*. <https://roadmap2021.esfri.eu>
9. Hetman, A. P., Hubina, H. L., Lukan, M. O., Liubchych, A. M., Mamaiev, I. O., Pavliutin, Yu. M., Podrez-Riapolova, I. V., Rozghon, O. V., Chubenko, V. A., & Shmatkov, D. I. (2024). *Pravovi mekhanizmy novoi naukovo-doslidnytskoi infrastruktury: monohrafiia* [Legal mechanisms of the new research infrastructure: Monograph]. Kharkiv: NDI pravovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku NAPrN Ukrainy. <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/isbn-978-617-7806-58-4.pdf> (in Ukrainian)
10. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku natsionalnoi systemy doslidnytskykh infrastruktur do 2026 roku: Rozporiadzhennia KMU vid 14 kvitnia 2021 r. № 322-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80#Text> (in Ukrainian)
11. Kuzma, V. Yu. (2018). *Mizhnarodno-pravovi aspekty spivrobitnytstva Rady Yevropy z Yevropeiskym Soiuzom*: [International legal aspects of cooperation between the Council of Europe and the European Union] (Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences). Odesa: National University "Odesa Law Academy". <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8bdd17c0-fbcf-4375-b945-71cdc9f17ecc/content> (in Ukrainian)
12. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). *Dorozhnia karta intehratsii Ukrainy do Yevropeisko-doslidnytskoho prostoru (ERA-UA)* [Roadmap for Ukraine's integration into the European Research Area (ERA-UA)]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf> (in Ukrainian)

13. Silnova, A. O. (2009). Orhanizatsiino-pravovi aspekty rozvytku polityky Yevropeiskoho Soiuzu v sferi naukovoï diïalnosti [Organizational and legal aspects of the European Union policy development in the field of scientific activity]. *Porivnialno-pravovi doslidzhennia*, (1), 167–177. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18364/26-Silnova.pdf> (in Ukrainian)
14. Smirnova, K. V. (2015). *Pravove rehuliuvannia konkurentsii v Yevropeiskomu Soiuzi: teoriia i praktyka* [Legal regulation of competition in the European Union: Theory and practice]. Odesa: Feniks. (in Ukrainian)
15. Ughoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Spivtovaryystvom pro naukovu i tekhnolohichne spivrobitnytstvo [Agreement between Ukraine and the European Community on scientific and technological cooperation]. (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_194#Text (in Ukrainian)
16. Ughoda pro vidnovlennia Ughody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Spivtovaryystvom pro naukovu i tekhnolohichne spivrobitnytstvo [Agreement on the renewal of the Agreement between Ukraine and the European Community on scientific and technological cooperation]. (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_522#Text (in Ukrainian)
17. Ughoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovaryystvom z atomnoi enerhii i yikhniymy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part]. (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (in Ukrainian)
18. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). Pro naukovu i nauково-tekhnichnu diïalnist: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII [On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine No. 848-VIII of November 26, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (in Ukrainian)
19. Yakoviuk, I. V. (2014). *Pravovi osnovy yevropeiskoi intehtratsii ta yii vplyv na derzhavno-pravovyi rozvytok Ukrainy* [Legal foundations of European integration and its influence on the state-legal development of Ukraine] (Abstract of the doctoral dissertation in law). Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Ykovuk_2013_dis.pdf (in Ukrainian)